

actions regarding implementation and protection of patients' rights. It is emphasized that all these factors complicate the formation of new relations in the medical field in accordance with modern world norms and standards. Attention was focused on the need for timely adoption of measures for equal access to medical care, observance of human rights and fundamental freedoms, as well as ensuring due respect for the dignity of the human person. Having defined the rights to health care and medical assistance in regulatory legal acts, it was found that the issues of individual autonomy, consent of informed patients, compliance with these norms by medical service providers and the appropriate implementation of these norms in life are still open. Therefore, we believe that it is necessary not only to establish the principle of accessibility, but also to really ensure access to the necessary medical services for all segments of the population. It has been found that at the current stage of global integration processes, issues of morality and ethics in the medical field are of particular importance. The need to improve the mechanisms of legal regulation of the relationship between the patient and the doctor through the development and adoption of the Code of Ethics in accordance with international documents has been proven. It is proposed to adopt a special law that would define in detail the rights of patients to health care and medical care based on the European Charter of Patients' Rights and the practice of EU member states.

Keywords: *human rights, protection of rights, the field of health care, subjects of medical legal relations, patient and doctor, individual dignity, moral and ethical problems.*

УДК 340.13

DOI 10.31558/2786-5835.2024.1.4

Добросердов Артур Ринатович,

здобувач ступеня «Доктор філософії»

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВОВОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

У статті досліджуються особливості поняття та змісту правового лібералізму як ключової ідеології для сучасних правових систем. Автор аналізує загальне поняття лібералізму та виокремлює його зміст. З'ясовано, що до елементів лібералізму дослідники відносять: індивідуалізм, свободу особистості, розум, рівність, толерантність, суспільну згоду та конституціоналізм. Водночас серед найважливіших ознак сучасного лібералізму вчені-правники виокремлюють: збереження і захист природних прав людини, договірний характер відносин між окремою людиною та державою, пріоритет громадянських свобод над політичними, юридичними і моральними нормами, його адаптацію до історичних, національних і культурних умов, конституційне обмеження впливу держави на економіку та її втручання у цю сферу. Автор наводить власне визначення правового лібералізму.

Ключові слова: *лібералізм, правовий лібералізм, правова ідеологія, свобода, правові принципи, права людини.*

У світлі окресленої проблеми за необхідне вбачаємо розглянути визначення і зміст поняття «лібералізм» у філософсько-правовому значенні. За твердженням Г. М. Куц: «у філософській експлікації лібералізму акценти зосереджується на морально-світоглядній проблематиці, осердям якої є категоричний імператив І. Канта, а основною ідеєю виступає самодостатня цінність свободи індивіда» [1, с. 151].

У Великій українській юридичній енциклопедії (т. 2 – «Філософія права») зазначається, що «лібералізм – це філософсько-правова течія та політична ідеологія, яка орієнтована на забезпечення індивідуальної свободи як універсальної мети та відстоює пріоритет прав і свобод індивіда над інтересами держави і суспільства» [2, с. 407]. Водночас О. В. Грищук та Х. Т. Слюсарчук зауважують, що з погляду філософії права, «лібералізм – це антропоцентрична модель, яка ґрунтується на автономному уявленні про суспільство, індивідуалістичному розумінні особистості та пріоритеті прав людини над іншими цінностями». Відтак його ознаками є, по-перше, усвідомлення обмежених можливостей ринку як єдиного регулятора економічних і суспільних відносин; по-друге, визнання необхідності посилення регулювальної ролі держави; по-третє, акцент на проблемах рівності і справедливості як умовах вільного розвитку кожного індивіда і забезпечення соціальної стабільності [3, с. 26–27].

У філософсько-правовому вимірі лібералізм є моральною та інтелектуальною настановою на цінності, як людина і свобода, та пов'язаний із розробкою інституційно-правових умов забезпечення свободи особистості [2, с. 408]. Таке твердження цілком відповідає головним цінностям лібералізму, що зафіксовані у Оксфордському Маніфесті 1997 р. (Ліберальний Інтернаціонал) – свобода, толерантність, відповідальність, соціальна справедливість та рівність можливостей [4]. Причому, на думку Г. М. Куц, ці цінності, будучи «базовими принципами побудови відкритого суспільства, вимагають ретельного балансу між сильним громадянським суспільством, демократичною державою, вільним ринком та міжнародним співробітництвом. Відтак свобода і особиста відповідальність є основою цивілізованого суспільства, а держава лише інструментом для забезпечення свобод» [1, с. 148].

До елементів лібералізму дослідники відносять: індивідуалізм, свободу особистості, розум, рівність, толерантність, суспільну згоду та конституціоналізм [2, с. 408–409; 3, с. 27–28]. Зупинимося на характеристиці елементного складу лібералізму.

По-перше, індивідуалізм, згідно з яким «людина розглядається як унікальний індивід, що є важливішим за соціальну групу або колектив. При цьому відстоюється ідея рівності між людьми» [2, с. 408]. Водночас, за словами О. Грищук і Х. Слюсарчук: «ані крайній індивідуалізм, ані крайній колективізм не може повністю забезпечити нормальне функціонування суспільства» [3, с. 25]. Насправді маємо підстави говорити про примат індивідуальної свободи над іншими формами свободи, що виявляється у пріоритеті індивіда перед суспільством. Злагожене поєднання принципів індивідуалізму та гуманізму, гідності людської особистості та толерантності щодо поглядів і переконань інших людей окремі дослідники відносять до культурологічного виміру лібералізму [1, с. 151].

По-друге, свобода особистості, яка «впливає із принципу індивідуалізму і прагнення забезпечити кожному індивіду можливість діяти на власний розсуд. Мова йде про “свободу в рамках закону”, оскільки свобода однієї людини може обернутися загрозою для свободи інших людей і перейти у вседозволеність» [3, с. 27]. Насправді свобода особистості є формою самореалізації особи, відтак лібералізм обстоює безумовне право індивіда на вільний вибір світоглядних орієнтирів та способу життя. Водночас очевидним є те, що «свобода особи в ліберальних координатах розуміється як можливість дій людини в межах юридичних і моральних норм й законів» [5, с. 332].

Третім елементом лібералізму дослідники називають розум, або «здатність індивіда самостійно приймати розумні рішення, що забезпечує прогрес і здатність людей вирішувати суперечності мирним шляхом».

До четвертого елементу лібералізму відносять рівність. Так, на переконання вчених-правників, «індивідуалізм виявляє переконання в первісній рівності людей, тобто в тому, що люди “народжуються рівними”. Звідси впливає прихильність лібералізму принципам рівності у сфері права (“рівність перед законом”) і політики (“одна людина – один виборчий голос: всі подані голоси рівноцінні”). Однак здібності і бажання працювати у людей неоднакові, тому лібералізм не сприймає ідеї соціальної рівності – “рівності результатів”, вважаючи за краще замість цього говорити про “рівність можливостей”, що дозволяє людям реалізувати кожному власний потенціал» [3, с. 27].

Завершальними елементами лібералізму називають: толерантність, або «терпимість, визнання за іншою людиною права думати, говорити і чинити так, як вона вважає за потрібне»; суспільну злагоду, або консенсус, тобто публічні відносини повинні ґрунтуватися на суспільній злагоді та угодах добровільного характеру; управління повинно здійснюватися через «згоду з боку тих, ким управляють» (прихильність до доктрини демократії) [2, с. 409] та конституціоналізм, під яким розуміють «режим функціонування публічної влади відповідно до сукупності його принципів, прямо або опосередковано закріплених в конституції» [6, с. 160]. Зауважимо, що наведений елементний склад лібералізму має надскладну соціальну та правову природу, тому окремі елементи (наприклад, свобода особистості, рівність, конституціоналізм) можуть розглядатися як у світлі загальноправових принципів, так і через призму цілісного функціонування механізму державної влади та правової системи.

Досліджуючи гносеологію філософсько-правових проблем лібералізму та проводячи аналіз філософсько-правових підходів до його визначення, О. В. Грищук та Х. Т. Слюсарчук виокремлюють такі його ознаки як філософсько-правової течії: «виник на противагу свавільній владі, беззаконню, диктатурі, тоталітаризму, авторитаризму; протягом усього свого існування набував різних зміс-

товних значень, тим самим ототожнюючись іноді з консерватизмом чи соціалізмом, іноді з демократією; лібералізм і демократія – не тотожні явища, оскільки демократія це лише засіб реалізації основних принципів лібералізму; лібералізм постійно модифікується, еволюціонує та має трансформаційний характер, що пов'язано з відповідними соціальними змінами та новими потребами індивіда; лібералізм є провідною ідеологією, тим самим ставши метаідеологією; характеризується плюралізмом підходів до розуміння змісту лібералізму; являє собою ціннісну систему, яку очолюють дві найвищі цінності лібералізму – людина та свобода; за ліберальною теорією закон не забороняє, а дозволяє (свобода в рамках закону); ґрунтується на принципах індивідуалізму, свободи, толерантності та злагоди, на визнанні невідчужуваними права людини на свободу, життя і власність; характеризується широкою різновидністю (політичний лібералізм, економічний лібералізм, інтелектуальний лібералізм, класичний лібералізм, егалітарний і т. д.); лібералізм містить в собі протилежні напрями, так класичні ліберали критикують егалітарний лібералізм за застосування примусової політики перерозподілу, соціалістичні ліберали – за недостатній егалітаризм, консервативні ліберали – за відмову від моральних принципів під виглядом нейтральності; до елементів лібералізму відносять: індивідуалізм, розум, свободу та права особистості, рівність, толерантність, суспільну злагодку, конституціоналізм» [3, с. 28–29].

Варто окремо зупинитися на аналізі категорії «лібералізм» у юридичному вимірі – на понятті «правовий лібералізм». Щодо цього О. В. Гришук наголошує, що «політичний порядок у перспективі класичного лібералізму трансформувався з етико-політичного у політико-правовий, а благо як фундаментальна цінність остаточно було замінено правом. Лібералізм не відмовляється повністю від поняття блага, однак інтерпретує його як благо індивіда; загальне ж благо розуміється як механічна сума індивідуальних благ. У такому контексті справедливність трактується як необхідність підтримання правопорядку з усіма його атрибутами – формальною рівністю, верховенством права, суверенітетом народу» [2, с. 409].

Перше вітчизняне багатотомне систематизоване юридичне видання «Юридична енциклопедія» у 6-ти томах (за ред. Ю. С. Шемшученка) надає доволі оригінальне визначення поняття «лібералізму» наголошуючи, що це «громадсько-політична та ідеологічна течія, яка об'єднує прихильників парламентаризму, політичних і економічних свобод, ринкового господарства та вільної конкуренції». Водночас серед найважливіших ознак сучасного лібералізму вчені-правники виокремлюють: збереження і захист природних прав людини, договірний характер відносин між окремою людиною та державою, пріоритет громадянських свобод над політичними, юридичними і моральними нормами, його адаптацію до історичних, національних і культурних умов, конституційне обмеження впли-

ву держави на економіку та її втручання у цю сферу. Йому притаманні прагматизм, меркантилізм, раціоналізм, пошук і досягнення консенсусу, поліпшення соціальних умов реформування, благодійність і добродійність [7, с. 482–483]. Відтак, на думку окремих дослідників, аналіз лібералізму у юридичному вимірі «виштовхує на передній план проблематику парламентаризму, політичних та економічних свобод, ринкового господарства та вільної конкуренції» [4, с. 151].

У світлі соціально-натуралістичної концепції права визначення правового лібералізму запропонував О. Костенко. Лібералізм дослідник позначив як вчення про свободу людини у суспільстві, а вирішувати питання щодо першоджерела свободи у розрізі людського законодавства чи законів соціальної природи запропонував за допомогою соціально-натуралістичної концепції права. Згідно з нею, саме закони соціальної природи є природним джерелом одночасно як природної свободи людини, так і природних обов'язків. Відтак «соціально-натуралістичний» лібералізм, що, на переконання дослідника, є протилежним поняттю т. зв. «позитивістського» лібералізму, – це «ідеологія, заснована на уявленні, що свободою людини є можливість жити за законами соціальної природи, сполучена із обов'язками, які накладаються на неї цим же законом». Учений зауважує, що «воля і свідомість законодавця мають виходити з цього, створюючи таке законодавство, що стосується прав людини, яке б якнайкраще узгоджувалося із законами соціальної природи» [8, с. 14–15].

На переконання Г. М. Куц, для виникнення правового лібералізму «вельми плідними стали ідеї свободи, рівності, природних прав індивіда, суспільного договору, конституціоналізму, розділення владних гілок, обмеженого врядування, політичного представництва, верховенства права, громадянського суспільства, приватної власності, толерантності, конкуренції тощо» [10, с. 73].

Лібералізм сприяв формуванню ідеалів свободи і гідності, спробам побудови правової держави, функціонуванню громадянського суспільства, втіленню на практиці засад конституціоналізму і демократії, актуалізації нових морально-правових цінностей, як-от: толерантність і плюралізм, розбудова мирного співіснування держав, визнання прав людини універсальними правовими цінностями. Попри те, що лібералізм як політико-правова доктрина не є однорідним, з історичного погляду всі його різновиди зберігають єдине ідеологічне ядро – ідеї рівності, свободи, демократії є визначальними та цілепокладальними для ліберально орієнтованих суспільств [5, с. 330]. На думку Реймона Арона, нині ключові принципи лібералізму можна звести до двох аксіом – шанування особистих свобод і мирних методів керівництва [10, с. 36]. Щодо цього Г. М. Куц слушно зазначає, що «сьогодні лібералізм уже втратив монополію на ці принципи, оскільки вони набули статусу загальнолюдських. Разом із тим саме ці два базових положення стали своєрідною платформою для більшості ключових ідей лібералізму» [1, с. 153].

Так, якщо класичному лібералізму властиве осмислення свободи у негативному світлі як свободи людини від втручання держави у її діяльність (відносини конструювалися на підставі «теорії суспільного договору»), то сучасний лібералізм «включає концепцію позитивної свободи і не відкидає ідеї втручання держави у соціальну сферу та надання державою позитивних послуг громадянам» [2, с. 407].

Сучасний лібералізм основними правотворчими цінностями визнає свободу, рівність, демократію і права людини [5, с. 329]. Його світоглядне осердя становлять індивідуалізм, гуманізм, толерантність, демократичність, космополітизм, соціальний оптимізм, наголошення на самоцінності особистості [11, с. 331].

На наше переконання, засадничими категоріями, що визначають зміст сучасного поняття «правовий лібералізм», є: свобода, рівність, права людини, демократія і верховенство права.

Фундаментом правового лібералізму стала філософія природних прав людини (на життя, на свободу і на власність), яка, постулюючи рівність усіх людей від народження, обґрунтувала невідчужуваність природних прав. До того ж існування держави обґрунтовувалося необхідністю захисту та збереження природних прав людини. Причому у доктрині лібералізму верховенство закону вважається інструментом соціального контролю, а конституційні механізми – гарантією індивідуальної свободи [9, с. 82].

Нині основу правового лібералізму становлять фундаментальні цивілізаційні цінності – права людини, демократія та верховенство права. Сучасна доктрина прав людини оснований на тому, що «визнання гідності, яка властива усім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних прав людини є основою свободи, справедливості та загального миру» (відповідно до положень Преамбули Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р.) [12]. Утвердження прав людини виступає основним завданням сучасних демократичних держав.

Висновки. Отже, правовий лібералізмом розуміється як політико-правова теорія, різновид лібералізму, основу якого становлять поняття: *свободи* (у негативному і позитивному аспектах; як принцип права), *рівності* (формальна рівність; рівність можливостей з подоланням дискримінації і соціальної нерівності через право), *прав людини* як морального стандарту сучасного суспільства із належним їм правовим забезпеченням, *демократії* (включно зі свободою, рівністю можливостей, народовладдям, індивідуальною автономією, конституціоналізмом, громадською асоціацією), *верховенства права* (як всеохопного правового принципу з реальним пануванням права над політичною владою) у поєднанні з концептом *правової держави*.

Список використаних джерел

1. Куц Г. М. Ключові ідеї ліберального дискурсу в контексті динаміки суспільно-політичних змін. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 6. С. 147–156.
2. Гришук О. В. Лібералізм. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 2: Філософія права / редкол.: с. І. Максимов (голова) та ін.* Харків: Право, 2017. 1128 с.
3. Гришук О. В., Слюсарчук Х. Т. Лібералізм та комунітаризм у філософсько-правовому вимірі. Хмельницький, 2018. 303 с.
4. Liberal International: official site. URL: <https://liberal-international.org/who-we-are/our-mission/landmark-documents/political-manifestos/oxford-manifesto-1997/>
5. Куц Г. М. Ключові ідеї ліберального дискурсу в контексті динаміки суспільно-політичних змін. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 6. С. 147–156.
6. Музика М. Лібералізм і сучасне право інформаційної епохи. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3–4(75–76). С. 329–336.
7. Синькевич О. Цінності та принципи сучасного українського конституціоналізму. *Jurnalul Juridic Național: Teorie Și Practică*. Ianuarie 2020. С. 158–160.
8. Скрипнюк О. В. Лібералізм. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.* Київ: Українська енциклопедія, 1998–2004. Т. 3: К–М. 2001. 792 с.
9. Костенко О. Права людини і правовий лібералізм (про співвідношення категорій прав і обов'язків людини у світлі соціально-натуралістичної концепції права). *Вісник Національної академії прокуратури*. 2010. № 2. С. 13–17.
10. Куц Г. М. Домінантні ідеї правового лібералізму в європейському просторі: політико-ментальний вимір. *Актуальні проблеми політики*. 2017. Вип. 59. С. 73–84.
11. Арон Р. Опій інтелектуалів / пер. з франц. Г. Філіпчук. Київ: Юніверс, 2006. 272 с.
12. Заблоцький В. Лібералізм. *Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.* Київ: Абрис, 2002. 742 с.
13. Universal Declaration of Human Rights: UN. General Assembly, Paris, 10 December 1948 (General Assembly resolution 217 A). URL: <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/udhr.pdf>

Artur Dobroserdov. The Concept and Content of Legal Liberalism

The article examines the peculiarities of the concept and content of legal liberalism as a key ideology for modern legal systems. The author analyzes the general concept of liberalism and distinguishes its content: limited capabilities of the market as the sole regulator of economic and social relations, recognition of the need to strengthen the regulatory role of the State, emphasis on the issues of equality and justice as conditions for free development of each individual and ensuring social stability. In the philosophical and legal dimension liberalism is a moral and intellectual orientation to values such as humanity and freedom and is associated with the development of institutional and legal conditions for ensuring individual freedom.

It is found that the elements of liberalism include individualism, individual freedom, reason, equality, tolerance, social consent and constitutionalism. At the same time, among the most important features of modern liberalism, legal scholars identify the following: preservation and protection of natural human rights, contractual nature of relations between an individual and the state, priority of civil liberties over political, legal and moral norms, its adaptation to historical, national and cultural conditions, constitutional restriction of the state's influence on the economy and its interference in this area. It is characterized by pragmatism, mercantilism, rationalism, consensus building and consensus seeking, improvement of social conditions for reform, charity and philanthropy.

The author defines legal liberalism as a political and legal theory, a type of liberalism based on the concepts of freedom (in negative and positive aspects; as a principle of law), equality (formal equality; equality of opportunity with overcoming discrimination and social inequality through law), human rights as a moral standard of modern society with their proper legal support, democracy (including freedom, equality of opportunity, democracy, individual autonomy, constitutionalism, public association), the rule of law (as a comprehensive legal principle with real dominance of law over political power) in combination with the concept of the rule of law.

Keywords: liberalism, legal liberalism, legal ideology, freedom, legal principles, human rights.

УДК 340.1

DOI 10.31558/2786-5835.2024.1.5

Іванченко Ярослав Миколайович,
здобувач ступеня «Доктор філософії»

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ У ПЛОЩИНІ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДИСКРЕЦІЇ

Метою наукової статті є аналіз специфіки правозастосовної дискреції у площині принципу правової визначеності.

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що дискреційні повноваження є невід'ємним атрибутом суб'єкта правозастосування, оскільки допомагають прийняти найбільш оптимальне та справедливе рішення, не спираючись виключно на правову норму, яка за умови динамізму суспільних відносин не може передбачити абсолютно всіх аспектів фактичної ситуації.

Заперечується теза про те, що правозастосовна дискреція може у певний спосіб виправити дефекти нормативного матеріалу (оскільки це можливо лише шляхом правотворчості). Водночас дискреційні повноваження дають змогу врахувати всі специфічні аспекти конкретного правозастосовного випадку, що позитивно впливає на стан юридичної практики.

На підставі проведеного дослідження констатується, що широкі дискреційні повноваження допустимі для правозастосовних суб'єктів у розвинених демократіях, але у державах, де демократія знаходиться на стадії свого розвитку (зокрема і в Україні), широкі дискреційні повноваження можуть стати підставою для зловживань посадових осіб і прийняття ними несправедливих рішень. Так, в Україні низька якість нормативного матеріалу, зокрема і недотримання принципу правової визначеності, поєднується з низьким рівнем правосвідомості суб'єктів правозастосування.

Робиться наголос на тому, що в умовах воєнного стану та соціальної кризи в Україні правова визначеність нормативного матеріалу має бути підвищена, а правозастосовна дискреція суттєво скорочена. Зокрема, для національної правової системи на поточному рівні її розвитку доцільно обмежитися правозастосовною дискрецією в межах закону. Водночас дискреція поза межами закону може створити значні ризики зловживання повноваженнями державних органів та посадових осіб.

Зроблено висновок, що на сучасному етапі національній правовій системі України не притаманне практичне втілення принципу правової визначеності. Він, імовірніше, є декларативним, і це ще більше підриває довіру як до судової системи, так і до інших правозастосовних органів.

Ключові слова: правозастосовна дискреція, воєнний стан, правозастосовний розсуд, юридична практика, права людини, правосвідомість, принцип правової визначеності, якість законодавства.